

ELŻBIETA GAJEWSKA-PROROK

Muzeum Narodowe we Wrocławiu

Witraże z Grodzca

*Część II. Transformacja. Reinterpretacja**

ABSTRACT

Stained Glass Windows from Grodziec. Part II

Until 1945, the panels of stained glass windows representing Madonna and Child, Man of Sorrows (*Vir Dolorum*), Virgin Mary and the Angel Gabriel (Annunciation), the Apostles – Saint James the Greater and Saint Andrew, as well as the following Saints – Erasmus, Wolfgang, Nicholas, Leonard, Margaret and Barbara, stored within the collections of The National Museum in Wrocław and of the Jagiellonian University Museum in Kraków, constituted two groups of stained glass windows set in metal frames of ca. 235 x 177 cm.

The group of 14 panels is stylistically quite consistent; it undoubtedly comes from one architectural unit, perhaps from the church in Oberwölz. The existence of small differences between the ways in which the faces were painted or the figures got built allows to distinguish two groups created around 1425 and around 1430. Comparing the style and the technique of the stained glass windows discussed indicates that they were produced in Austria in a workshop operating at the border of Upper Styria and Carinthia. The nearest analogies can be noticed in stained glass windows from the „Maria im Waasen” Church in Leoben, the Maria Höfl Church in Metnitztal, a church in Tamsweg and a church in Gaisberg. The stained glass windows from Grodziec were restored and slightly reshaped (by the addition of

---

* Praca napisana w ramach projektu sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/05/E/HS2/03867. Dziękuję za konsultacje i cenne uwagi, pani Helenie Małkiewiczównie, pani Marcie Kamińskiej i panu Pawłowi Karaszkiwiczowi z Corpus Vitrearum Polska oraz pani Elizabeth Oberhaidacher z Corpus Vitrearum Österreich.

inscriptions and frames of rhombus-shaped glazing) in the 19th century and at the beginning of the 20th century. The conservation and restoration performed in the years 2000–2001, 2011 (Kraków panels of the stained glass windows from Grodziec) and 2013–2014 (Wrocław panels) consisted in cleansing the works of numerous layers and of instances of „cold” re-painting, as well as filling in extensive cavities in parts of the figures’ trunks. As far as the Wrocław stained glass windows are concerned, the 19th-century frames of rhombus-shaped glazing were preserved.

Keywords: medieval stained glasses, conservation, technology, National Museum in Wrocław, Jagiellonian University Museum Collegium Maius in Kraków, Silesia, Grodziec, Austria, Steiermark, Oberwoelz

Słowa kluczowe: witraże średniowieczne, historia kolekcji, konserwacja, technologia witrażu, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Muzeum Collegium Maius w Krakowie, Śląsk, Grodziec, Austria, Styria, Oberwoelz

Stan badań

Sześć kwater ze zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu należących do tzw. grupy 14 witraży z Grodzca zostało opracowanych przez autorkę niniejszego artykułu w katalogu zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu w roku 2014¹. Tam też znajdują się rysunki konserwatorskie każdej kwatery z oznaczonymi interwencjami konserwatorskimi przeprowadzonymi w XIX i XX wieku oraz w 2013 i 2014 roku. Zdjęcie kwatery z Chrystusem Bolesciwym ze zbiorów Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie było publikowane w monografii muzeum w 1971 roku².

Historia grupy 14 witraży średniowiecznych znajdujących się w XIX i XX wieku w kolekcjach prywatnych w Grodzcu, a po 1945 roku w zbiorach państwowych w Krakowie i we Wrocławiu została przedstawiona w *Części I* niniejszego opracowania.

Stan zachowania i zabiegi konserwatorskie

Sześć kwater w oszkleniu geometrycznym w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu.

Częściowo uszkodzone witraże przekazane do muzeum w 1966 roku, pokryte warstwą białej farby i brudu były zupełnie nieczytelne. W roku 1992 zostały przemyte letnią wodą i wykonano ich dokumentację fotograficzną (czarno-białą) oraz dokumentację opisową zawierającą datowanie i atrybucję. Nie była oczyszczona i dokumentowana

¹ E. Gajewska-Prorok, *Mistrzowie światła. Witraże i obrazy malowane pod szkłem*. Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław 2014, s. 115 i 124–139.

² K. Estreicher, *Collegium Maius Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Dzieje. Obyczaje. Zbiory*, Warszawa 1971, il. na s. 118.

Il. 1. Rekonstrukcja okna II z Grodzca. Na górze kwatery z Muzeum Narodowego we Wrocławiu, na dole z Muzeum Uniwersyteckiego Jagiellońskiego w Krakowie

kwatery z postacią św. Barbary, która z powodu znacznych ubytków szkła leżała na desce od roku 1966 (il. II). Kolejnych uszkodzeń doznała w roku 1988, kiedy to zostało zmiążdżone tondo witrażowe będące częścią tej kwatery. Witraże wymagały specjalistycznej konserwacji, a nie było takich możliwości w pracowni konserwatorskiej Muzeum Narodowego. Kwatery wrocławskie zachowały się w prawie niezmienionym stanie od 1966 roku do czasu konserwacji w roku 2013 i 2014. Przed wyjęciem z metalowych ram w 2013 roku wykonano ich dokumentację fotograficzną w kolorze. Dzięki śladom zachowanym na ramach oraz analizie śladów na szkle widocznych na zdjęciach przed konserwacją, można było wysnuć wnioski co do pierwotnego wyglądu całej konstrukcji obejmującej pierwotnie 14 kwatery witrażowych. Przed konserwacją w 2013 roku kwatery witrażowe umieszczone były po trzy w dwóch żelaznych, kątownikowych ramach dzielonych metalowymi kątownikami na trzy pola. Wymiary ramy metalowej wynoszą:

135 cm x 177 cm, szerokość listwy: 2,5 cm. Wszystkie kwatery średniowieczne umieszczone są w większych kwaterach prostokątnych, wypełnionych romboidalnymi półprzejrzystymi szybami barwionymi w masie na chłodny, jasnozielony kolor, ujętymi listwami ołowianymi.

W pierwszej ramie znajdowały się trzy kwatery witrażowe z całopostaciowymi przedstawieniami świętych: Piotra, Małgorzaty i Wawrzyńca (zob. Część I, il. I). W drugiej ramie umieszczone były kwatery z postaciami: Archanioła Gabriela, św. Barbary i Marii Panny (zob. Część I, il. II). Dwie skrajne kwatery w obrębie ramy były zwieńczone ostrołukami, nad środkową znajdował się mały kolisty witraż z XVI wieku. Na metalowych ramach pokrytych rdzą zachowały się ślady białej zaprawy wapiennej, świadczącej o tym, że rama była pierwotnie mocowana na stałe w bliżej nieokreślonej konstrukcji architektonicznej. Kwatery figuralne były umieszczone awerssem (powierzchnią z malaturami wykonanymi konturówką), od strony zagięcia ramy kątownikowej i przytrzymane w zagięciach ramy grubą warstwą kitu pomalowanego na czarno. Kwatery były wkładane do otwartej ramy od wnętrza pomieszczenia. Dodatkowo były wzmocnione od tej strony wiatrownicami (po jednej w kwaterze)³ w postaci obłych prętów malowanych na czarno, umieszczonych na wysokości górnych krawędzi kwater figuralnych. Wiatrownice z niewiadomych powodów zamocowano po niewłaściwej stronie witraża, od awersu. Powierzchnie awersu kwater i obejmującego je oszklenia romboidalnego oraz listew ołowianych (szprosów) były pokryte warstwą ugrowej farby naniesionej „na zimno”. Ten zabieg świadczy o tym, że awers witraża był zwrócony do wewnątrz budynku, bowiem warstwa ugrowej farby, nieutralona termicznie, uległaby szybko degradacji pod wpływem czynników atmosferycznych. Na rewersie, czyli na stronie zewnętrznej kwater można zaobserwować deteriorację powierzchni szkła i listew ołowianych, która wygląda jak białawy nalot, tworzący na szkle plamy. Na większości szkieł w obrębie kwater figuralnych od strony rewersu widoczne są w wielu miejscach ślady korozji szkła w postaci skupisk białych kolistych plamek z ciemnym środkiem, tzw. wżerów. Układają się one zgodnie z rysunkiem konturówką, malowanym na awersie. Najbardziej widoczne zmiany występują w partiach twarzy i szat postaci św. Piotra (il. I) i św. Wawrzyńca. W kwaterach z postaciami: św. Małgorzaty, św. Barbary oraz Marii i Archanioła Gabriela ze sceny Zwiastowania ten rodzaj korozji występuje w dużo mniejszym stopniu. Wszystkie kwatery były pokryte warstwą białej farby (wapiennej?, zaprawy wapiennej?), której zacieki spływały z góry w dół (zob. il. II). Świadczy to o usytuowaniu witraży zamocowanych w ramie w pozycji pionowej, w pomieszczeniu, które było malowane. Zacieki białej farby widoczne też były na wewnętrznych brzegach listew ołowianych, które zniekształcone nie obejmowały już fragmentów szkła, które wcześniej wypadły. Witraży nie osłonięto podczas malowania, które odbyło się już po częściowym ich zniszczeniu. Charakterystycznym uszkodzeniem, które występowało we wszystkich sześciu kwaterach, były znaczne ubytki szkła w partiach korpusów postaci. Być może stanowiło to skutek celowego zniszczenia, ale też na pewno była to kwestia osłabienia i „wybrzusza-

³ Jest to błąd konstrukcyjny, przy tak dużej wysokości kwatery powinny być dwie wiatrownice. Podczas konserwacji we Wrocławiu w 2013 r. w trzech kwaterach zostały założone po dwie wiatrownice z płaskich prętów żelaznych, pozyskanych z innych witraży dziewiętnastowiecznych. W kolejnych trzech kwaterach konserwowanych w Krakowie w 2014 r. założono po dwie wiatrownice miedziane w każdej kwaterze.

Il. 2. Rekonstrukcja okna I z Grodzca. Na górze kwatery z Muzeum Narodowego we Wrocławiu, na dole z Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

nia się” siatki łożowanej na wysokości $\frac{2}{3}$ od góry kwater niechronionych wiatrownicą. Wiatrownice były pierwotnie zamocowane na wysokości górnej krawędzi kwatery średniowiecznej. Dwie ramy z listew kątownikowych otaczające przed konserwacją po trzy kwatery witrażowe miały pierwotnie część dolną. Świadczą o tym pozostałości odpiłowanej i odłamanej ramy zewnętrznej dostrzegalne na skrajach dolnej, poziomej listwy. Na spodniej stronie listwy pozostały resztki stwardniałego kitu, w którym tkwią fragmenty szkła o kolorze identycznym ze szkłem w romboidalnym oszkleniu oraz resztki walcowanej listwy łożowanej o profilu identycznym z użytym w oszkleniu romboidalnym.

Na spodzie ramy metalowej zawierającej kwatery z przedstawieniem Archaniola Gabriela, Marii Panny i św. Barbary widoczne są resztki kitu z kawałkami szkła je-

dynie na połowie jej długości: pod kwaterą z archaniołem Gabrielem i częścią kwatery ze św. Barbarą. Na zdjęciach dokumentacyjnych witraży krakowskich widać wyraźnie, że kwatera z przedstawieniem Chrystusa i kwatera z postacią św. Leonarda oprawione były pierwotnie w osobne metalowe ramy kątownikowe. Musiały być więc umieszczone pod kwaterami z Marią i św. Barbarą, czyli tam, gdzie na listwie nie było śladów kitu i resztek szkła. Forma obramienia architektonicznego w kwaterze z Chrystusem jest analogiczna do obramienia w kwaterze z przedstawieniem Madonny z Dzieciątkiem, można zatem z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że kwatery te były umieszczone obok siebie. Wskazywałoby też na to ustawienie postaci, zwróconych do siebie twarzami i ciałami. Z kolei forma zdwojonego łuku arkady, pod którą stoi św. Leonard, jest analogiczna do arkady w kwaterze z przedstawieniem św. Mikołaja. Te kwatery mogły znajdować się po bokach (il. 1). Pozostają cztery kwatery krakowskie z przedstawieniami: św. Jakuba Starszego, św. Erazma, św. Wolfganga i św. Andrzeja. Widoczne na zdjęciach przed konserwacją dwie ostatnie kwatery: ze św. Wolfgangiem i św. Andrzejem były połączone i otoczone od prawej strony oraz od dołu metalową listwą kątownikową (il. III), identyczną z listwami obejmującymi pierwotnie kwatery wrocławskie z przedstawieniami świętych: Piotra, Małgorzaty i Wawrzyńca oraz Archanioła Gabriela, św. Barbary i Marii Panny. Dzięki zdjęciom i zachowanym śladom na zabytkach wrocławskich można zrekonstruować dolny rząd kwater widzianych od strony awersu w sposób następujący: św. Jakub Starszy, św. Erazm, św. Wolfgang i św. Andrzej (il. 2). Tutaj również kwatery dobrane są pod względem architektonicznej formy występujących w nich arkad.

Ponieważ sześć kwater wrocławskich i dwie kwatery krakowskie nie są jeszcze umieszczone w ekspozycji muzealnej, co ułatwia ich badanie, można przeprowadzić obserwację rodzajów szkła występującego w witrażach. Ramy z ciemnożółtego szkła otaczające wewnętrzne kwatery i ostrołukowe zwieńczenia, szkło uzupełniające przestrzeń pomiędzy trójlistnym maswerkkiem a łukiem, pas szkła z dekoracją „perełkową” nad kwaterami ze św. Piotrem, św. Wawrzyńcem, Archaniołem Gabrielem i Marią Panną, różnią się rodzajem szkła i sposobem opracowania malarskiego od szkła w kwaterach figuralnych. Zostały zapewne dodane w czasie oprawy kwater figuralnych w oszklenie romboidalne.

Wtedy też nastąpiło zamknięcie czterech trójlistnych kwater w ostrołuku. We wszystkich kwaterach występują listwy ołowiane w większości walcowane, dziewiętnastowieczne, są też listwy odlewane, wcześniejsze, może nawet średniowieczne.

Konserwacja w roku 2013 i 2014⁴

Oczyszczono powierzchnie szkła z zabrudzeń i warstwy farby kredowej. Uzupełniono ubytki szkła w partii korpusu postaci szkłem w kolorze podobnym do sąsiadujących fragmentów szkła oryginalnego i przyciemniono patyną. Na zimno naniesiono podmalówki

⁴ Konserwacja trzech kwater została wykonana w 2013 r. w pracowni „Witraże. Beata Oleszczuk” we Wrocławiu pod kierunkiem Sławomira Oleszczuka. Konserwacja była dotowana ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2013 r. Dziękuję panu S. Oleszczukowi za konsultacje i uwagi techniczne dotyczące omawianych witraży. Trzy kwatery były konserwowane przez panią M. Kamińską w Pracowni Witrażu Wydziału Konserwacji i Restauracji Dziel Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie.

ujednolicające całość oraz imitacje plam korozji widocznej na szklach oryginalnych. Oczyszczono mechanicznie oszklenie romboidalne i listwy ołowiane z ugrowej farby (przypuszczalnie kitu z olejem). Pozostawiono jednak część malatury przy krawędziach kwatery figuralnej jako tzw. świadka. Założono po dwie wiatrownice do każdej kwatery; oprawiono każdą kwaterę w ramę z kątowników miedzianych.

Pochodzenie

Przekaz Głównego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, z dnia 14 października 1966 roku, do Muzeum Śląskiego (obecnie Muzeum Narodowego) we Wrocławiu. W dokumencie podano informacje o przechowywaniu witraży w pałacu w Grodzcu (pow. legnicki).

Osiem kwater w zbiorach w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

Analiza zdjęć ośmiu kwater witrażowych przed konserwacją prowadzoną w latach 2000–2001 oraz 2011 pozwala stwierdzić, że zniszczenia-ubytki szkła w partiach korpusów były podobne jak w witrażach wrocławskich. Podobnie też wyglądała powierzchnia witraży od strony awersu z warstwą ugrowej farby i rewersu ze śladami korozji punktowej i warstwą białawego nalotu. Na powierzchni kwater nie było zacieków białej farby wapiennej tak widocznej na kwaterach wrocławskich (być może kwatery krakowskie były wstępnie czyszczone). Dwie spośród kwater krakowskich, z przedstawieniem św. Mikołaja i św. Erazma oraz prawdopodobnie św. Jakuba, były odnawiane wcześniej, być może jeszcze w pracowni Żeleńskiego w Krakowie (w latach 1946–1953). Na zdjęciach widoczne są błyszczące nowe listwy i matowane, bezbarwne szkło w uzupełnieniach ubytków (zob. il. III po lewej).

Kwatery krakowskie przed konserwacją miały wąskie obramienia z prostokątnych płytek ciemnożółtego szkła. Zestawienie obok siebie czterech kwater o średniej szerokości wynoszącej 38 cm (razem 152 cm) i dodanie szerokości szklanych obramowań (ok. 25 cm) pozwoliło wpasować je w światło metalowych, kątownikowych ram, o szerokości 177 cm, których górne części obejmujące po trzy kwatery, zachowały się w muzeum wrocławskim. Wysokości kwater krakowskich z obramieniami i podpisami na banderolach wynosiły średnio około 100 cm. Po dodaniu wysokości kwater wrocławskich: 135 cm otrzymujemy wysokość całej ramy obejmującej 7 kwater w dwóch rzędach: około 235 cm. Była to, zatem pierwotnie potężna konstrukcja, ściana witrażowa o wymiarach około 235 cm x 177 cm. Komplet kolejnych siedmiu kwater tworzył drugą konstrukcję o identycznych wymiarach (zob. il. 1 i 2).

Przed konserwacją kwatery krakowskie różniły się od kwater wrocławskich banderolami z imionami świętych, umieszczonymi poniżej postaci. Fragmenty bezbarwnego szkła z banderolami odróżniały się wyraźnie mocno połyskliwą powierzchnią i odmiennym opracowaniem malarskim od szkieł w obrębie kwater, co widać na zdjęciach (w świetle odbitym) powierzchni zewnętrznej witraży przed konserwacją. Podobne szkło występuje w pasach otaczających treflowe zamknięcia w czterech kwaterach wrocławskich. Taki sam gatunek szkła w kolorze ciemnożółtym został użyty w obramieniach kwater wrocławskich i krakowskich. Obramienia i banderole zostały dodane

później, zapewne w czasie oprawy wszystkich kwater w oszklenie geometryczne. W kilku wypadkach umieszczono banderole z niewłaściwymi imionami świętych, co widać na zdjęciach przed konserwacją. Pod postacią św. Mikołaja był napis: „St. Liborius”, pod postacią św. Leonarda: „St. Adiutor”, św. Erazma: „St. Crispin” i św. Jakuba: „St. Pantaleon”. Nieznajomość ikonografii świętych Kościoła katolickiego z ich charakterystycznymi atrybutami, zwłaszcza tak znanych, jak: św. Mikołaj czy św. Jakub Starszy, może świadczyć, że banderole z podpisami zostały wykonane w pracowni witrażowej, w kraju gdzie obca była tradycja katolicka. Może właśnie na pruskim Śląsku. Także usytuowanie poszczególnych kwater w „ścianach witrażowych”, zestawienie ich pod względem walorów plastycznych i kompozycyjnych, niezgodnie z wymogami ikonograficznymi (np. rozdzielenie kwater stanowiących scenę Zwiastowania) świadczy o wtórnym użyciu witraży, jako elementów dekoracji świeckiego wnętrza. Nie była już ważna funkcja pierwotna witraży, a jedynie ich walory dekoracyjne i być może walor „starożytności”, podkreślony przez nanoszenie malatur przyciemniających kwatery witrażowe.

Stan zachowania

Znaczne ubytki szkła i listew ołowianych w partii korpusu postaci. Część szkielek, zwłaszcza w partiach karnacji i jasnych szat z widoczną deterioracją – wżerami (św. Erazm, św. Wolfgang, Madonna z Dzieciątkiem, Chrystus). Listwy ołowiane w większości walcowane. Powierzchnia kwater od strony awersu była pokryta warstwą ugrowej farby, nałożonej „na zimno”, i białawym nalotem, podobnie jak w kwaterach wrocławskich.

Konserwacja w roku 2000 i 2011

Oczyszczono powierzchnie szkła z zabrudzeń i warstwy farby kredowej. Uzupełniono ubytki szkłem w kolorze podobnym do sąsiadujących fragmentów szkła oryginalnego i odtworzono bieg draperii czarną konturówką. Usunięto obramienia z ciemnożółtego szkła i zastąpiono szkłem przejrzystym w kolorze jasnożółtym. Oprawiono kwatery w ramy z kątowników miedzianych.

Pochodzenie: przywiezione ze Śląska w transporcie dzieł sztuki i przekazane do składnicy na Wawelu w dniu 9 grudnia 1945 roku. Przekazane w dniu 14 stycznia 1946 roku do firmy: *Krakowskie Zakłady Oszkleń i Mozaiki S.G. Żeleński* jako depozyt celem konserwacji. Dnia 4 maja 1953 roku przekazane przez Konserwatora Miejskiego w Krakowie na rzecz Komitetu Odnowienia Collegium Maius.

Odnawianie witraży w XIX wieku

Korozja szkła w postaci wżerów, opisywana powyżej, występuje w większości na jasnym szkłe w kwaterach z postaciami Madonny i Chrystusa, świętych Piotra i Wawrzyńca, Erazma i Wolfganga. Zmiany korozyjne układające się w regularne smugi mogą być efektem nanoszenia na szkło substancji żrącej użytej do czyszczenia starego szkła lub też składem szkła bardziej podatnego na korozję, różniącego się od szkła, z którego

wykonano pozostałe kwatery. Zastosowanie kilku profili listew łożnianych i umieszczanie poszczególnych fragmentów szkła pod różnym kątem w oprawie łożnianej, jest efektem kilkakrotnych napraw (mniej lub bardziej fachowych) w czasach nowożytnych, w XIX (1 poł. ?) i w początkach XX wieku.

Technika wykonania, kolorystyka kwater wrocławskich

Wymiary każdej kwatery z oszkleniem romboidalnym wynoszą: 134 cm x 59 cm. Oszklenie z szybek przyciętych w romby zostało wykonane przypuszczalnie na Śląsku, w XIX lub początkach XX wieku. Zbudowane jest ze szkła o nierównej powierzchni, barwionego w masie na kolor jasnozielony ze smugami.

Technika wykonania kwater figuralnych: szkło bezbarwne (klucz, arkady architektoniczne), barwione w masie szafirowe (tło, szaty postaci), barwione w masie jasnoniebieskie (smok, elementy architektury), szmaragdowozielone (szaty, nimby), niebieskie z żółtą lazurą na rewersie, co daje efekt barwy zielonej (podszewka szaty św. Piotra), ametystowe (szaty, elementy architektury), jasnopurpurowe (szaty, elementy architektury), fioletowe (elementy architektury), brązowo-różowe (partie głowy i rąk), warstwowe rubinowe (tło), jasnoczerwone (elementy architektury); brązowo-czarna w partiach karnacji i czarna (w partii tła) konturówka i patyna; żółta lazura srebrowa (włosy, korony, kapitele kolumn, kwiaton w zwieńczeniu pinakla). Szkło warstwowe czerwone jest dość cienkie: bezbarwna o odcieniu zielonkawym warstwa jest grubsza, warstwa czerwona bardzo cienka, barwiona zapewne tlenkiem miedzi. Poszczególne kawałki barwnego szkła różnią się grubością. W oprawie łożnianej umieszczono je pod różnymi kątami w taki sposób, że nie tworzą jednolitej powierzchni. Różnice wypełniono kitem. Kwatery figuralne objęte są szeroką listwą łożnianą. W obrębie kwater figuralnych można zaobserwować kilka rodzajów listew. Najczęściej występuje walcowana, kanciasta listwa o profilowanej powierzchni. Są też listwy odlewane, być może oryginalne piętnastowieczne i późniejsze. Oszklenie romboidalne, rama z ciemnożółtego szkła wokół kwater i ostrołuków otaczających zwieńczenia czterech kwater oraz części szkła otaczające trójlistne zwieńczenia kwater połączone są gładką i półowalną listwą, różniącą się od listew w kwaterze figuralnej.

Technika wykonania, kolorystyka kwater w zbiorach Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

Technika wykonania kwater figuralnych

Szkło bezbarwne (elementy architektury), barwione w masie szafirowe (tło, szaty postaci, nimby, elementy architektury), barwione w masie jasnoniebieskie (szaty, elementy architektury), zielone (szaty, nimby), ametystowe (szaty, elementy architektury), jasnopurpurowe (szaty, elementy architektury), bladoróżowe (partie głowy i rąk), żółte (szaty); warstwowe rubinowe (tło), zielone (tło, szaty); brązowo-czarna i czarna (w par-

tii tła) konturówka i patyna; żółta lazura srebrowa (włosy, korony, pastorał, kapitele kolumn); listwy ołowiane o różnych profilach.

Ornament

W 13 kwaterach, oprócz kwatery z przedstawieniem Madonny z Dzieciątkiem, występuje identyczny ornament floralny negatywowo tworzący sploty strzępiastych, trójdzielnych liści, wybrany z warstwy czarnej farby. W kwaterze z Madonną sploty układają się w wyraźne woluty. W tłach kwater z postaciami: św. Piotra na rubinowym tle, św. Wawrzyńca na szafirowym tle i Chrystusa Bolesiciwego na szmaragdowym tle, występują kolisty „inkrustacje” z malowanymi rozetkami w kolorach: szafirowym, złotym (lazura srebrowa), i rubinowym, otoczone osobną listwą ołowianą.

Program ikonograficzny. Kompozycja

14 kwater z Grodzca z przedstawieniami Madonny i Chrystusa, sceny Zwiastowania oraz świętych można uznać za część cyklu ze świętymi pogrupowanymi w pary. Ten układ determinuje kompozycja opraw architektonicznych w poszczególnych kwaterach. Pod względem form arkad można wyróżnić siedem par witraży:

1. arkady zamknięte półkoliście: św. Piotr i św. Wawrzyniec (il. IV);
2. arkady zamknięte płasko z dużymi narożnikami: św. Erazm i św. Wolfgang (il. V);
3. arkady zamknięte płasko i elementy architektury w tle : Madonna z Dzieciątkiem i Chrystus Bolesiciwy (*Vir Dolorum*) (il. VI);
4. arkady z kwiatonem zwisającym w dół i elementy architektury w tle: Archanioł Gabriel i Maria Panna – scena Zwiastowania (il. VII);
5. arkady zamknięte łukiem półokrągłym z koronką i elementy architektury w tle: św. Barbara i św. Małgorzata (il. VIII);
6. arkady zamknięte podwójnym łukiem z koronkami i elementy architektury w tle: św. Jakub i św. Andrzej (il. IX);
7. arkady zamknięte podwójnym łukiem i elementy architektury w tle: św. Mikołaj i św. Leonard (il. X).

W każdej parze postacie umieszczone są na tłach w kontrastowych kolorach: szafirowym i rubinowym, szafirowym i szmaragdowym, rubinowym i szmaragdowym. Naprzemienność kolorów tła była zabiegiem estetycznym powszechnie stosowanym w witrażowych kwaterach średniowiecznych umieszczanych w określonym porządku w oknach.

Zachowały się dwie pary kwater witrażowych o trójlistnym wykroju, które stanowiły pierwotnie zamknięcie kolumn okiennych. Mogły one pierwotnie wieńczyć kwatery z kompozycją architektoniczną lub kwatery figuralne. Treflowe zamknięcia z motywami perspektywicznie ukazanej architektury zostały wtórnie zamknięte ostrymi łukami (w wyniku przetworzenia w XIX lub pocz. XX w.) i zestawione z dwoma kwaterami zawierającymi scenę Zwiastowania oraz z postaciami św. Piotra i św. Wawrzyńca.

Możliwe też jest, że stanowiły komplety z wymienionymi kwaterami figuralnymi, o czym może świadczyć umieszczenie pod kwiatonem kratownicy przypominającej ruszt (atrybut św. Wawrzyńca) nad kwaterą ze św. Wawrzyńcem. Całość otoczono wtórnie wąską ramą z ciemnożółtego, patynowanego szkła z pasami malowanymi konturówką. Kolor i dekoracja tła w treflowych zamknięciach odpowiada tłom w kwaterach poniżej.

Analiza stylistyczna i datowanie

Kompozycja kwater witrażowych z Grodźca, zbliżone cechy stylowe postaci świętych wykazują tak wiele zbieżności, że należy je uznać za zespół dość jednolity stylistycznie i powstały w podobnym czasie. Mogą pochodzić z jednego obiektu architektonicznego, o czym świadczą niemal identyczne wymiary kwater, kompozycja w arkadach i bardzo podobna kolorystyka. Widoczne są jednak pewne różnice, które pozwalają podzielić zespół na dwie grupy⁵.

Do pierwszej należą witraże z postaciami świętych tworzących pary: Piotra i Wawrzyńca, Erazma i Wolfganga oraz Madonny z Dzieciątkiem i Chrystusa Boleskiego. Do drugiej można zaliczyć dwa witraże z grupy Zwiastowania oraz postaciami świętych dziewic: Małgorzaty i Barbary, apostołów: Jakuba Starszego i Andrzeja, świętych patronów: Mikołaja i Leonarda. W pierwszej grupie postacie są lekko przegięte, twarze i wzrok zwrócone tak, jakby patrzyły na postać w drugiej kwaterze, stanowiącej parę. Głowy są proporcjonalnej wielkości w stosunku do korpusu lub nieco większe (Madonna, Chrystus, Erazm i Wolfgang). Twarze są zindywidualizowane z wyraźnie malującymi się emocjami. W charakterystyczny sposób pokazane są uszy w postaci ceownikowych wałeczków umieszczonych prawie na policzkach.

Szerokie twarze o mocnych rysach, malowane graficzną kreską o zmiennej szerokości i podmalowane patyną są bardzo bliskie podobnie malowanym twarzom świętych: Mikołaja i Leonarda, Maurycego i Achacego oraz Piotra, na witrażach z kościoła Maria am Waasen w Leoben (Styria) z okresu 1420–1423 (il. XI, XII)⁶. Podobnie jak w witrażach z Grodźca, postacie świętych na witrażach styryjskich mają duże oczy z szerokimi źrenicami i wąskimi tęczęwkami oraz z zaznaczonymi dolnymi powiekami, przestrzeń pomiędzy wargami podkreślona jest czarną, grubą kreską. Ich wzrok jest bardzo wymowny, co zostało osiągnięte przez wyrazisty rysunek uzyskany z pomocą żywych uderzeń pędzla.

⁵ Dziękuję pani E. Oberhaidacher z austriackiego Corpus Vitrearum za zwrócenie uwagi na ten fakt i wskazówki bibliograficzne.

⁶ R. Geyling, A. Löw, K. Lind, *Meisterwerke kirchlichen Glasmalerei*, Wien 1897, plansza 21, 1, 19. Kościół Maria am Waasen dawniej był położony na przedmieściu Leoben, w średniowieczu jednego z największych miast w Styrii. W trójosiowych oknach prezbiterium znajdują się wtórnie zestawione kwatery stanowiące pozostałości cyklów: Nowy Testament, Życie Marii, apostołowie i święci, zob. [Red.] E. Langer, *Gotik in der Steiermark, Katalog der Steirischen Landesausstellung im Stift St. Lambrecht vom 28. Mai bis 8. Oktober 1978*. Veranstalter vom Kulturreferat der Steiermärkischen Landesregierung, Graz 1978, 344, 112. 8°. Kat. 42b, s. 167. Pierwowzorów malarskich dla przedstawień w witrażach z Leoben należy szukać w malarstwie salzburskim końca XIV i początków XV w. Zob. E. Bacher, *ibid.* kat. 42b, s. 167, omawia kwatery z przedstawieniem świętych: Maurycego i Achacego, wymiary: 70 cm x 48 cm.

Rysunek twarzy Madonny z Dzieciątkiem, św. Piotra a zwłaszcza św. Wawrzyńca wykazuje najbliższe analogie z podobnie malowanymi twarzami Madonny i świętych z kościoła w Leoben (il. XIII, XIV) oraz Madonny, świętych Katarzyny i Małgorzaty oraz św. Jana Chrzciciela na tzw. *diamentowych kwaterach* z kościoła pielgrzymkowego Maria Höfl w Metnitz (Karyntia), datowanych na 1420–1425. Bardzo podobny jest także floralny ornament tła w kolorach szafirowym i rubinowym. Autorzy IV tomu korpusu witraży w Austrii wskazują na jedną pracownię witrażową, czynną na pograniczu Górnej Styrii i Karyntii, z której mistrzowie wykonali witraże zachowane w kościele Maria Höfl, kościele pielgrzymkowym św. Leonarda w Tamsweg, kościele św. Jerzego w Gaisberg i kwatery z kolekcji zamku w Grafenegg, pochodzące przypuszczalnie z kościoła w Gaisberg⁷. Postacie świętych dziewic i apostołów w obu grupach witraży z Grodzca o charakterystycznych wąskich ramionach, mocno przegięte i pokryte draperiami z przemieszczonymi fałdami koszowymi z przodu oraz festonowymi spływami materii po bokach są bardzo zbliżone do podobnie budowanych postaci na witrażach z Maria Höfl (il. XV).

Do pierwszej grupy witraży z Grodzca jest bardzo zbliżona pod względem kompozycji, stylu, dekoracji tła z rozetkami oraz wymiarów kwatera ze św. Stefanem ze zbiorów Burrell Collection w Glasgow (il. XVI)⁸. Przypuszczalnie pochodzi z tego samego zespołu, do którego należy grupa 14 omawianych witraży z Grodzca. Eva Frodl-Kraft przy omawianiu zespołu witraży z kościoła Maria im Wassen w Leoben, zachowanych *in situ* oraz rozproszonych w różnych zbiorach wskazała na grupę ośmiu kwater z pojedynczymi postaciami świętych w obramieniach architektonicznych: Andrzeja, Heleny, Marii Magdaleny i Agnieszki (wym. ok. 75 cm x 33 cm; przypuszczalnie już od ok. 1850 w kościele św. Piotra i Pawła w East Harling [Norfolk]), św. Cecylii (il. XVII) i św. Barbary (oba witraże w kolekcji Eiffela w Paryżu, potem w kolekcji Heinza Kistersa (1912–977) w Kreuzlingen, tam też znajdowało się kilka witraży z Leoben), św. Krystyny (dawniej w kolekcji dr. Ursa Martina Struba (1910–2000) w Zurychu) i św. Krzysztofa (od 1960 w zbiorach Museum für Kunst und Gewerbe w Hamburgu). Witraże te są bardzo zbliżone stylistycznie i technologicznie do witraży z ok. 1423 w Leoben oraz powstałych przypuszczalnie w tym samym warsztacie witraży w kościele

⁷ E. Bacher, G. Buchinger, E. Oberhaidacher-Herzig, Ch. Wolf, *Die mittelalterlichen Glasgemälde in Salzburg, Tirol und Vorarlberg*, Wien 2007, s. 227 oraz il. 326. Opis, katalog i zdjęcia witraży z okna VI kościoła w Tamsweg na s. 223–235. Zob. także: F. Kieslinger, *Gottische Glasmalerei in Österreich bis 1450*, Wien 1928, s. 76, i. 71, datuje witraże na ok. 1430 r. i przypisuje autorstwo mistrzowi Paulowi Griesser z Arnolstein.

⁸ The Burrell Collection, [wstęp: J. J. Norwich], Glasgow 1988, s. 111, il. 2, tu określenie proveniencji: Niemcy południowe, datowanie, ok. 1400. Kwatera została kupiona przez właściciela kolekcji, sir Williama Burrella w 1935 r. od antykwariusza, specjalisty w dziedzinie witraży – Wilfrieda Drake. Witraż pochodził ze słynnej kolekcji amerykańskiego magnata prasowego Williama Randolpha Hearsta (1863–1951), (zob. E. Gajewska-Prorok, *Mistrzowie światła...*, s. 107, przyp. 24: w tej kolekcji znajdują się do dzisiaj m.in. witraże norymberskie z Domu Tucherów kupione z Europy przez antykwariat A. Seligmann, Rey & Co w Nowym Jorku). Z kolekcji W. R. Hearsta, wyprzedanej częściowo w latach 30. XX w. wiele zabytków zakupiono do Burrell Collection. Za informacje o historii witraża ze św. Stefanem oraz wskazówki bibliograficzne dziękuję pani Patricii Collins, kuratorowi Działu Sztuki Średniowiecznej i Renesansowej w Glasgow Life (Museum) The Burrell Collection w Glasgow.

św. Magdaleny w pobliskim Judenburgu⁹. Niektóre kwatery mające podobne obramienia architektoniczne tworzą „pary”. Postacie, ich budowa, rysunek twarzy, szczegóły architektury wykazują duże analogie z witrażami z Grodzca. Różne są tła wypełnione kolistymi rozetami, podobnie jak w wielu kwaterach z Leoben.

Twarze Marii i Archanioła oraz świętych w drugiej grupie: Małgorzaty i Barbary, apostołów: Jakuba Starszego i Andrzeja, świętych patronów: Mikołaja i Leonarda są drobne, wydłużone. Oczy wąskie o jednolicie czarnych tęczęwkach bez zaznaczenia źrenic, wysoko uniesione, cienkie brwi, wąskie, długie nosy. Włosy faliste, zaczesane do tyłu. Włosy i korony malowane na zewnętrznej stronie szkła żółtą lazurą srebrną w kilku odcieniach, co daje efekt migotania światła na włosach i na koronach. Szczegóły twarzy malowane są czarnymi kreskami konturówki o zmiennej szerokości, bardzo lekko, wręcz niedbale. Bardzo podobny jest sposób malowania twarzy św. Agnieszki z kościoła Maria Höfl (ok. 1420–1425) oraz świętych na nieco późniejszych witrażach kościoła w Tamsweg (ok. 1430) i Gaisberg (1435) (il. XVIII, XIX). W kwaterach z Tamsweg obramowanych podobnie jak w Maria Höfl, „diamentowymi pasami”, identyczny jest liściasty ornament tła w kolorach szafirowym i rubinowym, bardzo podobny do ornamentu tej kwater z Grodzca (oprócz kwatery z Madonną). Natomiast budowa postaci świętych na witrażach z kościołów w Tamsweg i Gaisberg¹⁰ jest już inna: postacie są statyczne, draperie uproszczone o biegu bardziej wertykalnym. Inna jest też kolorystyka, uboższa i mniej zróżnicowana, pojawiają się duże obszary koloru żółtego i bieli. W tle, za figurami świętych, nie występują elementy architektury.

W witrażach z Grodzca rysunek w partiach twarzy nanoszony jest wieloma kreskami. Na dużym powiększeniu twarzy postaci widoczna jest w paru miejscach podwójna linia konturówki, co wygląda jak poprawki na wcześniejszym rysunku. Bardzo niestarannie wykonane są też przecierki w patynie w miejscach „świateł” na twarzach i dłoniach. Wszystkie te czynniki skłaniają do przypuszczenia, że te partie witraży mogły być „poprawiane” w wieku XIX w wyniku ówczesnej restauracji. W przypadku zniszczenia (odspojenia i odpadnięcia) farby konturowej stanowiącej rysunek, na śladach dawnego rysunku nanoszono nowy i stare szkło z nową „konturówką” wypalano¹¹. W witrażach drugiej grupy partie karnacji są dość jasne w stosunku do pozostałych plam barwnych. Być może jest to efekt czyszczenia starego szkła kwasem. Takie agresywne zabiegi były zastosowane przy odnawianiu witraży z Leoben w pracowni Geylinga w Wiedniu w końcu XIX wieku¹². Może po podobnych zabiegach konieczne było uzupełnienie rysunku konturowego i patyny na naszych witrażach.

Draperie szat z przodu postaci grupy pierwszej i drugiej układają się szerokimi fałdami koszowymi o przesuniętych osiach symetrii, po bokach spadają obfitymi kaskadami spod uniesionych najczęściej dłoni: św. Wolfgang, św. Andrzej, św. Jakub Star-

⁹ E. Frodl-Kraft, *Glasmalerei. Die Bildfenster der Waasenkirche in Leoben*, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, XXV (1971), H. 1/2, s. 58–60, il. 53–55; s. 60–61, il. 56–60.

¹⁰ Kwatery architektoniczne, okno południowe II, E. Bacher, G. Buchinger, E. Oberhaidacher-Herzig, Ch. Wolf, *op.cit.*, s. 229, il. 328–334.

¹¹ Efekty takiego zabiegu autorka miała okazję zaobserwować w styczniu 2015 r., na kwaterach z kościoła we Włocławku, odnawianych w końcu XIX i w latach dwudziestych XX w.

¹² E. Bacher przy omówieniu kwatery z przedstawieniem świętych: Maurycego i Achacego zauważa, że po czyszczeniu kwasem niektóre partie szkła stały się zbyt przejrzyste. Zob.: *Gotik in der Steiermark*, 1978, kat. 42b, s. 167.

szy, św. Piotr (słabo widoczne po konserwacji), lub po jednej stronie: św. Wawrzyniec, św. Erazm, św. Barbara. Sposób malowania postaci i draperii mocnymi graficznymi kreskami o zmiennej szerokości, częściowo cieniowanych patyną i dodatkowo cieniowanych krzyżowym szrafowaniem w partiach cienia, jest podobny do kształtowania postaci we wspomnianych witrażach z Leoben¹³. Pomimo znacznych ubytków szkła w partiach korpusów, widać szrafowanie w cieniach draperii szat okrywających św. Małgorzatę, Marię ze sceny Zwiastowania, św. Jakuba Starszego. Dużym dynamizmem wyróżniają się wygięte esowato postacie apostołów, św. Andrzeja i św. Jakuba. Zwłaszcza postać św. Andrzeja mocno przegięta do tyłu, w poruszonych szatach z charakterystyczną długą fałdą płaszcza biegnącą ukośnie spod lewej ręki postaci i „uderzającą” o ziemię po jego prawej stronie. Podobny układ draperii występuje w szatach św. Jakuba Starszego, św. Barbary, Marii ze sceny Zwiastowania i Madonny z Dzieciątkiem (mało czytelna po rekonstrukcji ubytków). Cechy te są właściwe dla późnej fazy „stylu pięknego”, z okresu ok. 1420 roku. Podobne ukształtowanie szat znajdziemy w malarstwie z ośrodków w Styrii, z czasu ok. 1420 roku, zwłaszcza w postaci św. Piotra na skrzydle w tryptyku z Ukrzyżowaniem z kościoła opackiego pw. św. Piotra w St. Lambrecht (Górna Styria)¹⁴.

Charakterystyczne, treflowe zamknięcie kolumn okien wypełnionych witrażami z przedstawieniem umownej architektury występuje w wielu piętnastowiecznych kościołach Austrii¹⁵. Najbardziej zbliżone pod względem wykroju treflowego maswerku i sposobu przedstawiania umownej architektury są witraże w kościołach Górnej Styrii: w dwuosiowym oknie pochodzącym z kaplicy Świętego Krzyża w Stift Rein (Styria), dzieło malarza, witrażysty Johanna z 1406 roku¹⁶, w kościele Maria am Waasen w Leoben ok. 1423¹⁷ oraz w kościele Gaisberg z ok. 1430–1435¹⁸. Natomiast plastyczne, złote kwiatony wieńczące pinakle nad kwaterami ze sceną Zwiastowania i z postacią św. Piotra zbliżone są do kwiatonów w architektonicznych zwieńczeniach na witrażach w oknie z tronu Madonną z czasu około 1435 roku w Tamsweg¹⁹. W przywołanych przykładach występują całe kwatery wypełnione dekoracją przedstawiającą umowną, fantastyczną architekturę z ostrołukowymi prześwitami, arkadami i pinaklami. Zakończone są trefłowymi zamknięciami, w których znajdują się górne partie form architektonicznych przedstawionych poniżej. W zespole witraży z Grodźca zachowały się tylko cztery górne wypełnienia witrażowe treflowych zamknięć kwater.

Analiza stylistyczna witraży z Grodźca wykazuje wiele zbieżności ze sztuką witrażową Styrii, z czasu ok. 1420–1435. Miejsowości, w których znajdują się witraże wykazujące tak wiele podobieństw z naszymi witrażami leżą w niewielkim oddaleniu,

¹³ A. Geyling, A. Löw, K. Lind, *op.cit.*, plansza 15.

¹⁴ Obecnie w Steiermärkisches Landesmuseum Johanneum w Grazu, zob. *Gotik in der Steiermark*, 1978, kat. 314.

¹⁵ E. Frodl-Kraft, *Die mittelalterlichen Glasgemälde in Niederösterreich, I. Teil, Albrechtsberg bis Klosterneuburg*, Wien 1972, s. XX.

¹⁶ Cztery kwatery zakupione do zbiorów Österreichischen Museum für Angewandte Kunst w Wiedniu w 1926 r. Wymiary: 79,5 cm x 29,5 cm, inne kwatery z tej kaplicy w Hessische Landesmuseum w Darmstadt oraz w kolekcji Kofler-Truniger w Lucernie. Zob. E. Bacher, E. Frodl-Kraft, E. Oberhaidacher, *Glasmalerei des Mittelalters aus Österreich*, Wien 1983, s. 15, kat. 11.

¹⁷ E. Frodl-Kraft, *op.cit.*, s. 55, il. 50, s. 62, il. 61.

¹⁸ F. Kieslinger, *Gottische Glasmalerei in Österreich bis 1450*, Wien 1928, il. 72 (po lewej).

¹⁹ E. Bacher, *op.cit.*, okno północne II, s. 145, il. 189.

w górnej Styrii i w Karyntii (tuż przy granicy ze Styrią): Leoben i Judenburg na północy, Tamsweg na zachodzie, Stift Rein na wschodzie, Gaisberg i Maria Höfl na południu (Karyntia). Blisko Leoben i Judenburgu leży miejscowość Oberwölz, gdzie do 1809 roku w filialnym kościele szpitalnym św. Zygmunta, znajdowały się średniowieczne witraże²⁰. Po pożarze miasta w roku 1809 witraże z kościoła (być może uszkodzone) zostały sprzedane. Kupił je hrabia Wickenburg²¹, zapewne Matthias Constantin Capello von Wickenburg (1797–1880), od 1830 roku wiceprezydent Gubernii Styryjskiej²², od roku 1835 zarządca Księstwa Styrii. Nie wiadomo, czy hrabia miał kolekcję dzieł sztuki. Mieszkał głównie w Wiedniu. Być może bywał też na Śląsku, gdzie mógł poznać hrabiego W. Benecke. Do jego rodziny należały bowiem dobra i zamek *Borganie* (Borzygniew, niedaleko Wrocławia). Niedawno w kościele św. Zygmunta w Oberwölz odkryto fresk z ok. 1425–1430 przedstawiający *Madonnę karmiącą Dzieciątka*, siedzącą na architektonicznym tronie. Madonnie towarzyszą: po lewej św. Koloman, po prawej św. Michał Archanioł (il. XX). Twarz Madonny, forma korony, nimb z wąskimi promieniami, układ dłoni, draperie szat są bardzo podobne do draperii w postaciach Madonny, świętych Barbary i Małgorzaty oraz świętych Jakuba i Andrzeja w witrażach z Grodzca. Znaczne podobieństwo stylistyczne i formalne fresku do witraży z Grodzca, a także do witraży z kościoła Maria Höfl może wskazywać na powstanie tych dzieł malarstwa witrażowego w tym samym kręgu artystycznym w 2 ćw. XV wieku.

Tak znaczna grupa witraży, 14 sztuk i zapewne jako piętnasty witraż z Burrell Collection pochodząca najpewniej z jednego obiektu mogła zostać sprzedana do kolekcji prywatnej lub do handlu antykwarycznego w 1 połowie XIX wieku. Takie przypadki zdarzały się często w Austrii i południowych Niemczech po uszkodzeniu kościołów w czasie kampanii napoleońskiej, a w latach późniejszych w czasie kapitalnego remontu świątyń²³. W końcu XIX i w początkach XX wieku większe zespoły witraży były już odnotowywane w pracach inwentaryzacyjnych z danego terenu i rzadkością było sprzedawanie witraży z kościołów w ręce prywatne. Możliwe, że 14 kwater witrażowych z Grodzca, mogło zdobić niegdyś kościół w Oberwölz. Witraże te kupione przez hrabiego von Wickenburg, dostały się potem do kolekcji hrabiego Wilhelma von Benecke w Grodźcu. Możliwe też, że zostały kupione z nieznannej prywatnej kolekcji (lub różnych kolekcji) w początkach XX wieku, gdy hrabia Willibald von Dirksen gromadził dzieła sztuki dla wyposażenia odbudowywanego zamku. O przechowywaniu w kolekcji (kolekcjach?) świadczyłyby wielokrotne naprawy i odnawianie witraży, powodujące nawarstwienia i zmiany na powierzchni szkła oraz interwencje w ikonografię przedstawień

²⁰ Budowę kościoła rozpoczął w 1421 (?) Nikodemus della Scala, arcybiskup Freising w latach 1422–1443. Górna część miasta należała do arcybiskupstwa we Freising do 1803, a pobliski zamek Burg Rothenfels był rezydencją arcybiskupów.

²¹ Taką informację podał Kieslinger, *op.cit.*, s. 79 w katalogu witraży w kościołach austriackich *in situ* oraz zawierającym także dane o witrażach istniejących dawniej. Informacja zaczerpnięta z opisu historyczno-krajoznawczego Górnej Styrii: F. Krauss, *Die eherne Mark. Eine Wanderung durch das steirische Oberland*, Graz 1897, s. 459. Krauss podał informację, że po wielkim pożarze miasta w 1809 r. „wspaniałe, stare witraże” kupił gubernator hrabia Wickenburg. Nie jest możliwe, aby zakup nastąpił w tym czasie. Wickenburg ur. w 1797 został wiceprezydentem Styrii w 1830.

²² Hrabia Wickenburg bardzo dbał o rozwój podległej mu prowincji, m.in. założył słynne uzdrowisko Bad Gleichenberg i odbudował miasto Judenburg po pożarze w latach trzydziestych XIX w. Miejscowość ta leży bardzo blisko Oberwölz.

²³ Zob. przyp. 41 w Części I.

przez dodanie napisów. Wszystkie te zmiany utrudniały datowanie i atrybucję witraży. Dopiero badania fizykochemiczne i historyczne w ramach projektu Narodowego Centrum Nauki pozwoliły na uściślenie datowania i określenie proveniencji omawianych zabytków oraz wyjaśniły ich historię po 1945 roku.

Katalog witraży w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu (MNWr) i Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (MUJ)

Wszystkie wymiary podano z uwzględnieniem listwy ołowianej. Wysokość i szerokość kwater figuralnych nie jest taka sama w każdym punkcie. Wysokość kwater krakowskich uwzględnia wymiar kwatery przed konserwacją, wymiar kwatery z podpisem i wymiar po konserwacji.

Grupa pierwsza

1. Św. Piotr, Austria, pracownia witrażowa, czynna na pograniczu Styrii i Karyntii, ok. 1425. Oprawa romboidalna, Śląsk, XIX lub pocz. XX w. (il. IV)

Wymiary całego witraża ze zwieńczeniem maswerkowym: 119 x 43 cm

Wymiary kwatery figuralnej bez wtórnego obramowania żółtą bordiurą (dalej opis skrócony: Wymiary kwatery figuralnej): 78–79 x 38–38,5 cm

Wymiary trójlistnego maswerku bez wtórnego obramowania żółtą bordiurą (dalej opis skrócony: Wymiary trójlistnego maswerku): 31 x 37,5 cm

Nr inw. MNWr II-1313/a

Opis i kolorystyka

Kwatera prostokątna wypełniona romboidalnymi szybkami o lekko zielonkawym zabarwieniu. Pośrodku prostokątna, zamknięta ostrym łukiem kwatera witrażowa z przedstawieniem św. Piotra na rubinowym ornamentalnym tle z szafirowymi rozetkami (śred. 3,2–3,5 cm). Postać w półkolistej białej arkadzie utworzonej z kolumn ze złotymi akanrowymi głowicami dźwigającymi łuk. Święty zwrócony w trzech czwartych w prawo, w żółtej sukni i szafirowym płaszczu z zielonym podbiciem (szkło niebieskie i żółta lazura), okrywającym prawie całą postać. Lewą dłoń unosi ku górze, prawą podtrzymuje duży biały klucz oparty ukośnie na prawym ramieniu. Twarz brązowo-różowa z pierścieniowo wijącymi się krótkimi włosami i krótką brodą. Głowa otoczona zielonym nimbem. Szczegóły malowane ciemnobrunatną linią (konturówką) o zmiennej szerokości. Prostokątne pole obrazowe zwieńczone trójlistnym maswerkem zamkniętym w ostrym łuku. W środkowym polu pinakiel pokryty jasnoniebieskimi listkami, powyżej złoty kwiaton. W polach bocznych trójkatne białe szczyty maswerkowe z widocznymi w skrócie niebieskimi dachami. Tło ornamentalne rubinowe.

Lit.: E. Gajewska-Prorok, *Mistrzowie światła...*, 2014, s. 126–127, tu także stan zachowania i rysunek konserwatorski

2. Św. Wawrzyniec, Austria, pracownia witrażowa, czynna na pograniczu Styrii i Karyntii, ok. 1425. Oprawa romboidalna, Śląsk, XIX lub pocz. XX w. (il. IV)

Wymiary całego witraża ze zwieńczeniem maswerkowym: 119 x 43 cm

Wymiary kwatery figuralnej: 79–80 x 38 cm

Wymiary trójlistnego maswerku: 32 x 37 cm

Nr inw. MNWr II-1313/d

Opis i kolorystyka

Kwaterna prostokątna wypełniona romboidalnymi szybkami o lekko zielonkawym zabarwieniu. Pośrodku prostokątna, zamknięta ostrym łukiem kwaterna witrażowa z przedstawieniem św. Wawrzyńca na szafirowym ornamentalnym tle ze złotymi rozetkami (śred. 2,5–3 cm). Zwrócony w trzech czwartych w prawo, w ametystowym płaszczu z zielonym podbiciem i białej albie z haftowanym kołnierzem. Święty trzyma w prawej, zagiętej ręce złotą palmę, lewą, opuszczoną przytrzymuje oparty o ziemię jasnoniebieski ruszt (szkło barwione w masie). Głowa z tonsurą i wijącymi się, pierścieniowymi złotymi lokami otoczona rubinowym nimbem. Postać w półkolistej białej arkadzie utworzonej z kolumn ze złotymi akantowymi głowicami dźwigającymi łuk. Prostokątne pole obrazowe zwieńczone dekoracją maswerkową. W środkowym polu maswerku pinakiel pokryty jasnoczerwonymi listkami, powyżej niebieska kratownica. W polach bocznych trójkątne szczyty maswerkowe w kolorze białym. Tło ornamentalne szafirowe.

Lit.: E. Gajewska-Prorok, *op.cit.*, 2014, s. s. 130–131, tu także stan zachowania i rysunek konserwatorski

3. Św. Erazm, Austria, Wiedeń, pracownia witrażowa, czynna na pograniczu Styrii i Karyntii, ok. 1430 (il. V)

Wymiary kwatery przed konserwacją: 100–86 x 44 cm

Wymiary kwatery figuralnej: 76 x 37,5 cm

Nr inw. MUJ 15698/1268 I

Opis i kolorystyka

Prostokątna kwaterna witrażowa z przedstawieniem św. Erazma na szafirowym ornamentalnym tle. Zwrócony w trzech czwartych w prawo, przegięty do tyłu. W złotym ornacie z czerwonym podbiciem na ametystowej dalmatyce i białej albie. W lewej dłoni trzyma pastorał ze złotą krzywaśnią, prawa ręka ugięta w łokciu, z dłonią wzniesioną ku górze ukazującą gwoździe wbite w palce. Twarz brazowo-różowa, młodzieńcza, otoczona falistymi złotymi włosami. Na głowie otoczonej rubinowym nimbem złota infuła. Postać umieszczona w arkadzie zamkniętej płaskim łukiem podtrzymywanym przez dwie kolumny ze złotymi akantowymi głowicami. Szczegóły malowane ciemnobrunatną linią (konturówką) o zmiennej szerokości.

4. Św. Wolfgang, Austria, Wiedeń, pracownia witrażowa, czynna na pograniczu Styrii i Karyntii, ok. 1425 (il. V)

Wymiary kwatery przed konserwacją: 100–87 x 44 cm

Wymiary kwatery figuralnej: 76 x 37,5 cm

Technika: Szkło bezbarwne i barwione w masie, malowane konturówką, patyną, żółtą lazurą; listwy ołowiane

Konserwacja w 2010 r. w ASP w Krakowie

Nr inw. MUJ 7508, 1178/I b

Opis i kolorystyka

Prostokątna kwatera witrażowa z przedstawieniem św. Wolfganga na rubinowym ornamentalnym tle. Zwrócony w trzech czwartych w lewo, przegięty do tyłu. W szmaragdowym ornacie z niebieskim podbiciem, ametystowej dalmatyce i białej albie. Prawą ręką podtrzymuje model kościoła z prezbiterialną absydą i wieżą w fasadzie. W lewej ręce trzyma toporek zarzucony na ramię. Dłonie okryte białymi rękawiczkami.

Twarz brązowo-różowa, młodzieńcza, otoczona falistymi złotymi włosami. Na głowie otoczonej szafirowym nimbem biała złota infuła ze złotymi pasami. Postać umieszczona w arkadzie zamkniętej płaskim łukiem podtrzymywanym przez dwie kolumny ze złotymi akantowymi głowicami. Szczegóły malowane ciemnobrunatną linią (konturówką) o zmiennej szerokości.

5. Madonna z Dzieciątkiem, Austria, pracownia witrażowa, czynna na pograniczu Styrii i Karyntii, ok. 1425 (il. VI)

Wymiary kwatery przed konserwacją: 100–89 x 44 cm

Wymiary kwatery figuralnej: 76 x 37 cm

Nr inw. MUJ 15697/ 1267/I

Opis i kolorystyka

Prostokątna kwatera witrażowa z przedstawieniem Madonny z Dzieciątkiem na rubinowym ornamentalnym tle. Zwrócona w trzech czwartych w prawo, lekko przegięta do tyłu. Okryta błękitnym płaszczem ze złotym podbiciem, w jasnopurpurowej sukni. Na lewej ręce trzyma nagie Dzieciątko, prawą ręką przytrzymuje je za nóżki. Twarz pełna, lekko różowa, otoczona złotymi, falistymi włosami opadającymi splotem na plecy. Postać w arkadzie zamkniętej płaskim łukiem podtrzymywanym przez dwie kolumny ze złotymi akantowymi głowicami. W tle widoczna zielona arkada z szafirowym wypełnieniem. Szczegóły malowane ciemnobrunatną linią (konturówką) o zmiennej szerokości.

6. Chrystus Boleściwy (*Vir Dolorum*), Austria, pracownia witrażowa, czynna na pograniczu Styrii i Karyntii, ok. 1425 (il. VI)

Wymiary kwatery przed konserwacją: 100–86 x 44 cm

Wymiary kwatery figuralnej: 78 x 38,5 cm

Nr inw. MUJ 6413

Opis i kolorystyka

Prostokątna kwatera witrażowa z przedstawieniem Chrystusa Boleściwego (*Vir Dolorum*) na szmaragdowym ornamentalnym tle z rubinowymi rozetkami. Zwrócony w trzech czwartych w lewo, przegięty do tyłu. Biodra osłonięte perizonium sięgającym do połowy uda, zawiązanym w supeł na prawym biodrze i opadającym kaskadową falą po prawej stronie. Ręce ugięte w łokciach, dłonie wskazują ranę w prawym boku. Głowę z długimi włosami otacza rubinowo-złoty nimb krzyżowy. Karnacja ciała brązowo-różowa. U stóp Chrystusa, po lewej stronie stoi złoty kielich z hostią. W tle widoczne kolumny arkady w kolorze jasnopurpurowym. Postać w arkadzie zamkniętej płaskim łukiem podtrzymywanym przez dwie kolumny ze złotymi akantowymi głowicami. Szczegóły malowane ciemnobrunatną linią (konturówką) o zmiennej szerokości.

Grupa druga

7. Archanioł Gabriel (ze sceny Zwiastowania), Austria, pracownia witrażowa, czynna na pograniczu Styrii i Karyntii, ok. 1430. Oprawa romboidalna, Śląsk, XIX lub pocz. XX w. (il. VII)

Wymiary całego witraża: 117 x 43 cm

Wymiary kwatery figuralnej: 79–80 x 38,5 cm

Wymiary trójlistnego maswerku: 29 x 36 cm

Nr inw. MNWr II-1314/a

Opis i kolorystyka

Kwata prostokątna wypełniona romboidalnymi szybkami o lekko zielonkawym zabarwieniu. Pośrodku prostokątna, zamknięta ostrym łukiem kwata witrażowa z przedstawieniem Archanioła Gabriela na szafirowym ornamentalnym tle. Klęczący anioł zwrócony w prawo podtrzymuje lewą ręką banderolę, na której napis minuskułą gotycką: „Ave gra[tia] plena”. Anioł w czerwonej sukni i szerokim złotym płaszczu (zachowany tylko częściowo). Skrzydła o czerwonych wnętrzach i zielonych grzbietach uniesione w górę. Postać w półkolistej białej arkadzie utworzonej z kolumn ze złotymi głowicami dźwigającymi łuk o wielolistnym wykroju z kwiatonem pośrodku skierowanym w dół. W tle widoczna fioletowa arkada z zielonym wypełnieniem. Prostokątne pole obrazowe zwieńczone dekoracją maswerkową. W środkowym polu maswerku pinakiel pokryty jasnoczerwonymi dachówkami i zwieńczony złotym kwiatonem. W polach bocznych trójkątne szczyty maswerkowe w kolorze białym i zielone połacie dachów. Tło ornamentalne szafirowe.

Lit.: E. Gajewska-Prorok, *op.cit.*, s. 132–133, tu także stan zachowania i rysunek konserwatorski

8. Maria Panna (ze sceny Zwiastowania), Austria, pracownia witrażowa, czynna na pograniczu Styrii i Karyntii, ok. 1430. Oprawa romboidalna, Śląsk, XIX lub początek XX w. (il. VII)

Wymiary całego witraża: 117 x 43 cm

Wymiary kwatery figuralnej: 78,5–79,5 x 38 cm

Wymiary trójlistnego maswerku: 30,5 x 36 cm

Nr inw. MNWr II-1314/c

Opis i kolorystyka

Kwata prostokątna wypełniona romboidalnymi szybkami o lekko zielonkawym zabarwieniu. Pośrodku prostokątna, zamknięta ostrym łukiem kwata witrażowa z przedstawieniem Marii Panny na rubinowym ornamentalnym tle. Maria zwrócona w trzech czwartych w lewo trzyma w prawej, uniesionej dłoni zamkniętą księgę, lewą unosi do góry w geście zdziwienia. Nad jej głową ze złotymi, rozpuszczonymi włosami unosi się biała gołębicą. Nimb zielony. Odziana w ametystową suknię, szafirowy płaszcz ze złotym podbiciem. Postać w półkolistej białej arkadzie utworzonej z kolumn ze złotymi głowicami dźwigającymi łuk o wielolistnym wykroju z kwiatonem pośrodku skierowanym w dół. W tle widoczna szafirowa arkada z jasnopurpurowym wypełnieniem. Prostokątne pole obrazowe zwieńczone dekoracją maswerkową. W środkowym polu maswerku pinakiel pokryty jasnoniebieskimi łuskami-dachówkami i zwieńczony złotym

kwiatonem. W polach bocznych trójkątne szczyty maswerkowe w kolorze żółtym i niebieskie połacie dachów. Tło ornamentalne rubinowe.

Lit.: E. Gajewska-Prorok, *op.cit.*, 138–139, tu także stan zachowania i rysunek konserwatorski

9. Św. Barbara, Austria, pracownia witrażowa, czynna na pograniczu Styrii i Karyntii, ok. 1430. Oprawa romboidalna, Śląsk, XIX lub pocz. XX w. (il. VIII)

Wymiary witraża: 117 x 42,5 cm

Wymiary kwatery figuralnej: 77 x 38 cm

Nr inw. MNWr II-1314/ b

Opis i kolorystyka

Kwata prostokątna wypełniona romboidalnymi szybkami o lekko zielonkawym zabarwieniu. Pośrodku prostokątna kwata witrażowa z przedstawieniem św. Barbary na szafirowym ornamentálním tle. Zwrócona w trzech czwartych w prawo, w niebieskiej sukni i rubinowym płaszczu ze złotym podbiciem, okrywającym prawie całą postać. Podtrzymuje lewą ręką białą wieżę z czerwonym spiczastym dachem. Na wieży malowany złoty (lazura srebrowa) kielich z hostią. Na jasnych falistych, rozpuszczonych włosach korona z kwiatonami, twarz lekko różowa. Głowa otoczona fioletowym nimbem. Postać w półkolistej żółto-białej arkadzie utworzonej z kolumn ze złotymi głowicami dźwigającymi złoty łuk. W tle widoczna druga zielona arkada ze złotymi głowicami i fioletowym „diamentowym” wypełnieniem.

Nad prostokątną kwaterą, w oszkleniu romboidalnym kolisty witraż gabinetowy ze sceną Wniebowstąpienia, Pd. Niemcy, Augsburg (?), ok. 1515

Lit.: E. Gajewska-Prorok, *op.cit.*, s. 134–137, tu także stan zachowania i rysunek konserwatorski

10. Św. Małgorzata Antiocheńska, Austria, pracownia witrażowa, czynna na pograniczu Styrii i Karyntii, ok. 1430. Oprawa romboidalna, Śląsk, XIX lub pocz. XX w. (il. VIII)

Wymiary całego witraża: 83 x 42,5 cm

Wymiary kwatery figuralnej: 77 x 37 cm

Nr inw. MNWr II-1313/b, c

Opis i kolorystyka

Kwata prostokątna wypełniona romboidalnymi szybkami o lekko zielonkawym zabarwieniu. Pośrodku prostokątna kwata witrażowa z przedstawieniem św. Małgorzaty na rubinowym ornamentálním tle. Postać w półkolistej żółto-białej arkadzie utworzonej z kolumn ze złotymi głowicami dźwigającymi złoty łuk. W tle widoczna druga szafirowa arkada ze złotymi głowicami i fioletowym „diamentowym” wypełnieniem. Zwrócona w trzech czwartych w lewo, w ametystowej sukni i ciemnozielonym płaszczu z niebieskim podbiciem, okrywającym prawie całą postać i lewą rękę. W prawej dłoni trzyma uniesiony pionowo złoty krzyż z trójlistnie zakończonymi ramionami. Na złotych, falistych, rozpuszczonych włosach złota korona z kwiatonami. Twarz lekko różowa. Głowa otoczona niebieskim nimbem. W dole, za postacią jasnoniebieski smok. Nad prostokątną kwaterą, w oszkleniu romboidalnym koliste tondo otoczone ciemnożółtą ramą z ornamentem floralnym. Pole obrazowe niezachowane.

Lit.: E. Gajewska-Prorok, *op.cit.*, s. 128–129, tu także stan zachowania i rysunek konserwatorski

11. Św. Jakub Starszy, Austria, pracownia witrażowa, czynna na pograniczu Styrii i Karyntii, ok. 1430 (il. IX)

Wymiary kwatery przed konserwacją: 100–87 x 44 cm

Wymiary kwatery figuralnej bez wtórnego obramowania: 76 x 37,5 cm

Dalej opis skrócony: *Wymiary kwatery figuralnej:*

Nr inw. MUJ 15700/1270 I

Opis i kolorystyka

Prostokątna kwatera witrażowa z przedstawieniem św. Jakuba Starszego na szafirowym ornamentalnym tle. Zwrócony w trzech czwartych w prawo, przegięty do tyłu, w jasnopurpurowym płaszczu z zielonym podbiciem i żółtej sukni. W lewej dłoni trzyma dużą muszlę, na którą wskazuje prawą dłoń. Twarz lekko różowa z wąsami i brodą, otoczona falistymi włosami. Głowa otoczona rubinowym nimbem. Postać w arkadzie zamkniętej podwojonym łukiem podtrzymywanym przez złote głowice. W tle zielona arkada z jasnopurpurowym wypełnieniem łuku. Szczegóły malowane ciemnobrunatną linią (konturówką) o zmiennej szerokości.

12. Św. Andrzej, Austria, Wiedeń, pracownia witrażowa, czynna na pograniczu Styrii i Karyntii, ok. 1430 (il. IX)

Wymiary kwatery przed konserwacją: 100–84 x 44 cm

Wymiary kwatery figuralnej: 76 x 37,5 cm

Nr inw. MUJ 7508/1178/I a

Opis i kolorystyka

Prostokątna kwatera witrażowa z przedstawieniem św. Andrzeja na ornamentalnym rubinowym tle. Zwrócony w trzech czwartych w lewo, przegięty do tyłu, w niebieskiej sukni i zielonym płaszczu z żółtym podbiciem okrywającym prawie całą postać. W prawej, ugiętej w łokciu ręce trzyma złoty, ukośny krzyż, lewa dłoń opuszczona. Twarz lekko różowa z wąsami i brodą, otoczona falistymi włosami. Głowa otoczona zielonym nimbem. Postać w arkadzie zamkniętej podwojonym łukiem podtrzymywanym przez dwie kolumny ze złotymi głowicami. W tle widoczna szafirowa arkada ze złotymi głowicami i purpurowym wypełnieniem. Szczegóły malowane ciemnobrunatną linią (konturówką) o zmiennej szerokości.

13. Św. Mikołaj, Austria, Wiedeń, pracownia witrażowa, czynna na pograniczu Styrii i Karyntii, ok. 1430 (il. X)

Wymiary kwatery przed konserwacją: 100–86 x 44 cm

Wymiary kwatery figuralnej: 76 x 37,5 cm

Konserwacja w 2008 r. w ASP w Krakowie

Nr inw. MUJ 15699, 1269/I

Opis i kolorystyka

Prostokątna kwatera witrażowa z przedstawieniem św. Mikołaja na szafirowym ornamentalnym tle. Zwrócony w trzech czwartych w prawo, lekko przegięty do tyłu, w rubinowym ornacie z zielonym podbiciem, złotej dalmatyce i białej albie. Prawą ręką podtrzymuje trzy złote kule, w lewej dzierży pastorał ze złotą krzywaśnią. Dłonie

okryte białymi rękawiczkami. Twarz lekko różowa z wąsami i brodą, otoczona falistymi włosami. Na głowie otoczonej ametystowym nimbem biała infuła ze złotymi pasami. Postać w arkadzie zamkniętej podwojonym łukiem podtrzymywanym przez dwie kolumny ze złotymi głowicami. W tle widoczna zielona arkada z rubinowym wypełnieniem. Szczegóły malowane ciemnobrunatną linią (konturówką) o zmiennej szerokości.

14. Św. Leonard, Austria, pracownia witrażowa, czynna na pograniczu Styrii i Karyntii, ok. 1430 (il. X)

Wymiary kwatery przed konserwacją: 100–84 x 44 cm

Wymiary kwatery figuralnej: 76 x 37,5 cm

Nr inw. MUJ 7507

Opis i kolorystyka

Prostokątna kwatera witrażowa z przedstawieniem św. Leonarda na szmaragdowym ornamentalnym tle. Zwrócony w trzech czwartych w prawo, lekko przegięty do tyłu, w ametystowym habicie z niebieskim podbiciem okrywającym prawie całą postać. W lewej dłoni trzyma księgę zamkniętą na klamry, w prawej, opuszczonej przytrzymuje kajdany z łańcuchem. Twarz lekko różowa, włosy faliste wokół tonsury. Głowa otoczona szafirowym nimbem. Postać umieszczona w arkadzie zamkniętej podwojnym łukiem podtrzymywanym przez dwie kolumny ze złotymi głowicami. W tle widoczna jasnoczerwona arkada z szafirowym wypełnieniem. Szczegóły malowane ciemnobrunatną linią (konturówką) o zmiennej szerokości.

Bibliografia

- Bacher E., Buchinger G., Oberhaidacher-Herzig E., Wolf Ch., *Die mittelalterlichen Glasgemälde in Salzburg, Tirol und Vorarlberg*, Wien 2007.
- Bacher E., Frodl-Kraft E., Oberhaidacher E., *Glasmalerei des Mittelalters aus Österreich*, Wien 1983.
- Estreicher K., *Collegium Maius Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Dzieje. Obyczaje. Zbiory*, Warszawa 1971.
- Frodl-Kraft E., *Glasmalerci. Die Bildfenster der Waasenkirche in Leoben*, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, 1972, XXV, H. 1/2, s. 51–63.
- Frodl-Kraft E., *Die mittelalterlichen Glasgemälde in Niederösterreich, I. Teil, Albrechtsberg bis Klosterneuburg*, Wien 1972.
- Gajewska-Prorok E., *Mistrzowie światła. Witraże i obrazy malowane pod szkłem*, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław 2014.
- Langer E. (red.), *Gotik in der Steiermark, Katalog der Steirischen Landesausstellung im Stift St. Lambrecht vom 28. Mai bis 8. Oktober 1978*. Veranstaltet vom Kulturreferat der Steiermärkischen Landesregierung, Graz 1978.
- Geyling R., Löw A., Lind K., *Meisterwerke kirchlichen Glasmalerei*, Wien 1897.
- Kieslinger F., *Gottische Glasmalerei on Österreich bis 1450*, Wien 1928.
- Krauss F., *Die eherne Mark. Eine Wanderung durch das steirische Oberland*, Graz 1897. *The Burrell Collection* (wstęp: J. J. Norwich), Glasgow 1988.
- Woisetschläger K., Jontes G., Hinger J., *Waasenkirche, Ein Führer durch Geschichte und Kunst*, Leoben 1978.